

NAGY ANDRÁS

A dél-európai országok európai integrációja és annak tanulságai – II.

Tanulmányunk első részében áttekintettük három dél-európai ország – Görögország, Spanyolország és Portugália – európai integrációval kapcsolatos tapasztalatait, a fejlett országok utolérése terén elért igen különböző eredményeit és ennek főbb okait. A következőkben megvizsgáljuk, hogy az integráció hatására középtávon hogyan alakult át a három ország külkereskedelmének piac- és áruszerkezete, és ez hogyan hatott gazdaságuk modernizálására, növekedésük gyorsítására. A külkereskedelem dinamikus és strukturális változásainak elemzése nemcsak azért tanulságos az Európai Unióhoz csatlakozni készülő országok számára, mert jól mérhetően mutatja az eltérő kereskedelem- és iparpolitikák következményeit, hanem azért is, mert reálisabb talajra támaszkodva lehet becsülni az integráció egyesek számára félelmetes, mások számára öröndetes várható eredményeit.*

A három dél-európai országnak az Európai Közösséghez való csatlakozását követő fejlődése jól példázza azt, hogy az eltérő struktúra- és kereskedelempolitikák, a reformok időzítése és bevezetésük következetessége (illetve annak hiánya) mennyire különböző eredményekre vezethetnek a gazdasági növekedés sebessége, a jövedelmek emelkedése és a fejlettebb országok modernizációs és kulturális utolérése terén. Ezeknek a hatásoknak jól mérhető és szemléletes területe a külkereskedelem, annak átalakulásában ugyanis jól tükröződik számos olyan tényező, amelyeket önmagukban sem mérni, sem jól megfigyelni nem tudunk. Ezért is irányítottuk figyelmünket arra, hogy az európai integrációhoz való csatlakozásnak középtávon milyen hatása van a külkereskedelem dinamikájára, piac- és áruszerkezetére. Kutatásunk keretében három országtanulmány készült (*Hamar* [1998], *Nagy* [1998b], *Somogyi* [1998]), cikkünknek ebben a második részében ezeknek a külkereskedelemre vonatkozó főbb megállapításaira támaszkodva hasonlítjuk össze az eredményeket, és vonjuk le belőle a számunkra is jól hasznosítható tanulságokat.

A dél-európai országoknak az EK-hoz való csatlakozása, illetve az európai integrációban való, már korábban fokozatosan kialakuló részvételük, a forgalmat akadályozó eszközök lebontása erősen átalakította a korábban elzárkózó, protekcionista politikát folytató, a nyugat-európai országokhoz képest elmaradott országok külkereskedelmét. Egyfelől erősítette, illetve átalakította az Európai Közösség tagországaival folytatott kereskedelmet, bővítette az értékesítés lehetőségeit és onnan származó importtal helyettesítette a belföldi termelést, másfelől pedig a közös külső vámhatárok az integráción belüli forgalom javára változtatták meg a többi övezettel folytatott forgalmat.

---

* Kutatásunk a Gazdasági Minisztérium Gazdaságfejlesztési Célleitől irányzata keretében elnyert pályázat és az OTKA T 025688 számú témája támogatta. Köszönettel tartozom *Fazekas Gergelynek*, *Kovács Zoltán Ákosnak* és *Lakó Ferencnek* az adatfeldolgozás és a számítások terén nyújtott segítségükért.

Tanulmányunknak ebben a részében három ország részletes vizsgálata alapján hasonlítjuk össze a dél-európai országok külkereskedelmi forgalmában bekövetkezett változások főbb vonásait. Az elemzést többféle részletezettséggel végeztük, először csak a két fő árucsoport: nyersanyag jellegű termékek (*primary goods*) és a feldolgozott iparcikkek (*manufactures*) szerinti bontásban, majd az ENSZ által használt SITC egy számjegyes, illetve két számjegyes bontása szerint (az előzőhöz 9, az utóbbihoz 72 árucsoport tartozik).¹

A külkereskedelem dinamikájának és szerkezetének változásai

Az általunk vizsgált 1988–1995 közötti hét év folyamán a világkereskedelem 180 százalékkal, az Európai Unió kereskedelme valamivel lassabban, exportja 173 százalékkal és az importja pedig 167 százalékkal emelkedett. Mint az *1. táblázatban* látható, Spanyolország és Portugália exportja is és importja is számottevően gyorsabban nőtt, mint a világkereskedelem, illetve mint az Európai Unió kereskedelme, ami nyilvánvalóan összefüggött az EK-hoz való csatlakozás kereskedelemnövelő és növekedésgyorsító hatásával. Ezzel szemben jól látható, hogy Görögország kereskedelmi forgalmának növekedése elmaradt mind a világkereskedelem, mind pedig az Európai Unióhoz tartozó országok külkereskedelmének dinamikájától.

A három ország kivitelének fő árucsoportok szerinti vizsgálata azt mutatja, hogy míg Spanyolország és Portugália exportján belül az iparcikkek részesedése sokkal gyorsabban emelkedett, mint a nyersanyag jellegű cikkeké, addig Görögország esetében éppen fordított volt a helyzet, nyersanyagexportjának dinamikája meghaladta az iparcikkekét.

1. táblázat

A dél-európai országok kereskedelmének növekedése 1988 és 1995 között
(1988 = 100)

Ország	Övezet	Kivitel			Bevitel		
		nyers- anyagok	ipar- cikkek	öss- szes	nyers- anyagok	ipar- cikkek	öss- szes
Spanyolország	világ összesen	179	243	226	174	194	188
	Európai Unió 15	192	252	237	231	198	203
Portugália	világ összesen	143	223	206	173	189	184
	Európai Unió 15	154	230	216	235	190	196
Görögország	világ összesen	221	146	173	176	174	175
	Európai Unió 15	162	133	143	164	183	178

Feltűnő, hogy az Európai Unió országaiból származó spanyol és portugál bevitelben – várakozásainkkal ellentétben – a nyersanyag jellegű termékek importja nőtt gyorsabban, mint az iparcikkeké, míg Görögország bevitelében e téren is fordított volt a helyzet.

Az Európai Unió országaival való kereskedelem mindhárom dél-európai ország számára meghatározó jelentőségű volt már 1988-ban is, de míg a spanyol és portugál kivitelben az Európai Unió felvevőpiacainak részesedése nőtt, addig a görög exportban je-

¹ Az adatok forrása az OECD International Trade by Commodity Statistics című 1997. márciusi CD-ROM-ja, amely a forgalmat folyó dollárban adja meg az 1988–1995 közötti időszakra. Az OECD által alkalmazott övezeti bontást több ponton módosítanunk kellett, ennek részleteit lásd Nagy [1998a] 22. o. Görögország esetében az említett forrás csak 1994-ig tartalmazott adatokat.

2. táblázat
Az Európai Unió részesedése a három dél-európai ország kereskedelmében
1988-ban és 1995-ben
(százalék)

Ország	Kivitel						Bevitel					
	nyers- anyagok		ipar- cikkek		összes		nyers- anyagok		ipar- cikkek		összes	
	1988	1995	1988	1995	1988	1995	1988	1995	1988	1995	1988	1995
Spanyolország	68	73	68	71	68	71	31	41	73	74	60	65
Portugália	70	75	80	83	78	82	34	46	83	84	70	75
Görögország*	67	49	69	63	68	57	58	54	70	74	67	68

* Görögország esetében 1988-ban és 1994-ben.

lentősen csökkent (2. táblázat). Jellegzetes különbség az is, hogy míg az integrációhoz jól alkalmazkodó két ibériai ország bevitelében alacsonyabb az EU-országok részaránya, mint a kivitelükben, addig Görögország esetében e téren is fordított a helyzet: exportjának jóval kisebb részét veszi fel Nyugat-Európa (57 százalék), mint amekkora szerepet importjában betölt (68 százalék).

A 3. táblázat a SITC egy számjegyes bontása szerint kilenc árucsoportban tünteti fel a három ország exportjának áruösszetételét és annak változásait. Látható, hogy míg a spanyol és portugál kivitelben az iparcikkek részesedése nemcsak jóval nagyobb, de határozottan nőtt is a hét év alatt, addig a görög exportban annak részesedése csökkenést mutat. A fejlettségbeli különbségeket, és azok időbeli változását jól mutatja a gépkivitel részesedése és változása. Spanyolország kivitelében a legmagasabb a gépek részaránya, és az jelentősen emelkedett is: az 1988. évi 34 százalékról 41 százalékra (az EU-ba irányuló exportban ez még ennél is magasabb, a megfelelő adatok: 39 és 44 százalék). Látható, hogy Portugália esetében is igen erőteljes a gépexport részarányának az emelkedése, ezzel szemben Görögország exportjában a gépek szinte elhanyagolható nagyságrendűek.

A gépkivitel növekvő részarányával szemben a munkaigényes könnyűipari cikkek, illetve a kohászati termékek (6. és 8. SITC árucsoportok) exportrészesedése mindhárom ország kivitelében csökkenő irányzatot mutat, annak ellenére, hogy a görög és portugál ruházati cikkek és cipők kiviteli hányada jelentős maradt. Feltűnő különbség van a mezőgazdasági és élelmiszer-kivitel tekintetében a három ország között, míg Spanyolország és különösen Görögország esetében ennek igen nagy a súlya az exportban, addig Portugália kivitelében sokkal kisebb a jelentősége. A spanyol élelmiszerexport részesedése csökkenést mutat nemcsak az összes kivitelben, de az Európai Unió országai irányulóban is, míg a görög kivitelben ezeknek a cikkeknek emelkedik a részesedése.

A 4. táblázat a dél-európai országok exportdinamikáját mutatja. Jól látható, hogy e téren is Spanyolország vezet: kivitele 126 százalékkal emelkedett hét év alatt, és az EU-ba irányuló exportja még ennél is gyorsabban, 137 százalékkal nőtt. Nem sokkal maradt el ettől Portugália, amelynek szintén sikerült az EU-országokba irányuló kivitelét gyorsabban növelni, mint ahogy összes kivitele emelkedett. Ennél lényegesen lassabban emelkedett a görög kivitel: 73 százalékkal, és ehhez képest is igen lassú volt, ahogy exportcikkeik elhelyezését az EU piacain növelni tudták: mindössze 43 százalékkal. Az egyes cikksoportokat vizsgálva még markánsabbak a különbségek, a két ibériai ország iparcikk-kivitelét és különösen gépkivitelét az összes exportjának dinamikájánál sokkal gyorsabban tudta növelni, addig a görög iparcikkexport az átlagosnál is alacsonyabban emelkedett.

4. táblázat

A dél-európai országok exportjának növekedése 1988 és 1995 között

SITC/árucsoportok	Spanyolország		Portugália		Görögország*	
	világ	EU 15	világ	EU 15	világ	EU 15
0. Élelmiszer és élő állat	209	225	205	273	195	154
1. Ital és dohány	207	257	153	146	173	97
2. Nem étkezési célú nyersanyag	148	150	139	131	180	177
3. Ásványi fűtőanyag és kenőanyag	114	90	30	86	343	108
4. Állati és növényi olaj, zsír, viasz	143	127	322	122	456	529
<i>Nyersanyagok</i>	179	192	143	154	221	162
5. Vegyi áru és hasonló termék	219	254	172	199	188	233
6. Feldolgozott termékek	208	231	198	204	127	114
7. Gép és szállítóeszköz	280	267	339	341	359	255
8. Különféle feldolgozott termék	210	222	190	194	139	138
9. Másol fel nem tüntetett termék	262	930	189	37	97	96
<i>Iparcikk</i>	243	252	223	230	146	133
Összes export	226	237	206	216	173	143

* Görögország esetében 1988–1994 között.

A külkereskedelem áruösszetételének, piaci eloszlásának és dinamikájának változásai természetesen jelentős hatással voltak a három ország kereskedelmi mérlegére is. Mint az 5. táblázatban látható, a kereskedelmi mérleg hiánya mind a három országban nőtt, de a növekedés folyó áron mindössze 12 százalékot tett ki Spanyolország esetében és 77 százalékot Görögországéban, míg Portugália a kettő között foglalt helyet e téren is (51 százalék). Az hogy a spanyol kereskedelmi mérleg deficitje csak viszonylag kis mértékben nőtt, elsősorban a gépkereskedelem hiánya igen jelentős, több mint 8 milliárd dolláros csökkenésének volt köszönhető. A spanyol gazdaság fejlődését jól mutatja, hogy miközben gépexportja gyorsan nőtt, és ezért a kereskedelmi mérleg deficitje e téren csökkent, addig a könnyűipari cikkek mérlegének hiánya emelkedett, mivel e cikkekből a bevétele gyorsabban nőtt a kivitelénél.

Portugália gépmérlegének hiánya a hét év folyamán nem változott, viszont jelentősen emelkedett a vegyicikk-, az élelmiszer- és a fűtőanyag-forgalom hiánya, amit a könnyűipari exporttöbblet növekedése nem tudott ellensúlyozni. A görög kereskedelmi mérleg erőteljes romlása főként az iparcikkek kereskedelméből, elsősorban a gépforgalomból származik.

A három dél-európai ország külkereskedelme dinamikájának és szerkezetének az Európai Közösséghez való csatlakozást követő változásairól összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy a három ország kereskedelmi forgalmának szinte minden aspektusában megfigyelhetők azok az igen jelentős különbségek, amelyeket egyfelől Spanyolország és Portugália, másfelől Görögország esetében az európai integráció hatásával és az alkalmazkodással járó reformokkal kapcsolatban tanulmányunk első részében elmondtunk. A két ibériai ország sikerei jól tükröződnek külkereskedelmük feltűnően gyors dinamikájában és korszerűsödésében, míg Görögország kudarcai e téren jól visszavezethetők a nyitással és a versenypiaci átalakulással szemben tanúsított hosszú ideig tartó szembenállásra.

A két ibériai ország exportsikereiben a végrehajtott strukturális reformok kedvező hatása jelentkezett. Átalakult kiviteli kínálatuk szerkezete és piaci részesedése: azoknak a termékeknek a termelését és exportját bővítették, amelyek kereslete a világpiacon viszonylag gyorsan nőtt, azokra a piacokra koncentrálták kivitelüket, ahol termékeik versenyképesek voltak, vagy azzá váltak, és egyúttal a termékeik minősége, versenyképessége és marke-

5. táblázat

A dél-európai országok kereskedelmi mérlegei fő árucsoportonként 1988-ban és 1995-ben (millió dollár)

SITC/árucsoportok	Spanyolország		Portugália		Görögország*	
	1988	1995	1988	1995	1988	1994
0. Élelmiszer és élő állat	309	-387	-1286	-2 737	-892	-850
1. Ital és dohány	-85	-479	290	255	142	63
2. Nem étkezési célú nyersanyag	-3 245	-4 393	-288	-196	-416	-129
3. Ásványi fűtőanyag és kenőanyag	-5 107	-7 669	-1142	-2 100	-326	-1 098
4. Állati és növényi olaj, zsír, viasz	505	163	10	-82	16	250
5. Vegyi áru és hasonló termék	-2 673	-5 872	-1116	-2 338	-1214	-2 255
6. Feldolgozott termékek	999	134	-681	-1 252	-1116	-1 999
7. Gép és szállítóeszköz	-9 970	-1 694	-5011	-5 059	-3418	-5 345
8. Különbféle feldolgozott termék	-804	-2 535	2330	3 359	478	-428
9. Máshol fel nem tüntetett termék	149	458	7	-155	106	81
Összes	-19 923	-22 273	-6887	-10 305	-6640	-11 710
Az összes hiány növekedése százalékban	100	112	100	151	100	177

* Görögország esetében 1988-ban és 1994-ben.

tingje is jelentősen javult. Mindezek hatására kedvezően változtak külkereskedelmük cse-rearányai. Más országokkal összehasonlítva, azt lehetett megállapítani, hogy az EK-hoz való csatlakozásnak a strukturális átalakuláson keresztül pozitív hatása annál erősebb volt, minél magasabb volt a csatlakozás előtt az illető ország vámszínvonala és minél több kvóta korlátozta a kereskedelmét. Erre példa bizonyos mértékig Spanyolország esete, ahol a vámvédelem a csatlakozás előtt viszonylag magas szintű volt. Annak, hogy Görögország külkereskedelmének hosszabb időn keresztül csökkent a piaci részesedése, az volt a fő oka, hogy kereskedelmi korlátait nagyrészt fenntartotta, viszonylag kevés erőforrás áramlott be az országba, és azok allokációja is kedvezőtlen maradt.

Az ibériai országokkal foglalkozó szakértők a pozitív hatások alól egyedüli kivételként a mezőgazdaságot említik, ahol azok kevésbé érvényesültek, mint az iparban. Ennek az is oka lehetett, hogy az Európai Közösség agrárvámjai sok esetben magasabbak voltak, mint Spanyolországé és Portugáliáé a csatlakozás előtt.

Érdemes ezek után megvizsgálnunk, hogy a külkereskedelem növekedési ütemében és strukturájában végbement átalakulásban milyen tényezők játszottak szerepet és különös-képpen, hogy mi volt ebben a kereskedelempolitika hatása.

Kereskedelempolitikai hatások

Nyilvánvaló, hogy a külkereskedelem akkor fejlődhet dinamikusán, ha mind a kínálat, mind a kereslet erőteljesen nő. Két ország vagy övezet közötti kereskedelem azonban akkor is dinamikusán fejlődhet, ha az integráció hatására egymás felé fordulnak, mivel olyan kereskedelempolitikai változások következtek be, amelyek a forgalmukat egymás felé terelték. E kétféle hatás természetesen összefügghet: ha például az integrációval olyan strukturális változások mennek végbe, amelyek megnövelik a versenyképességet, akkor az általában is fokozhatja az illető ország összexport-kínálati „nyomását”. Vagy másfelől, a jövedelmek emelkedése az importkereslet „húzását”, nemcsak az integrációs övezeten belül, hanem az összes bevétel terén is növelheti.

A kereskedelempolitika hatását a dél-európai országok kereskedelmének intenzitásvizsgálata² segítségével közelíthetjük meg. A kereskedelemintenzitási mutató vizsgálata azon a feltételezésen alapszik, hogy a kereskedelmi áramlások az exportőr ország „nyomásától”, az importőr ország „húzásától” és a két ország bilaterális kapcsolatait szabályozó különleges tényezőktől függ. Az összes export, illetve összes import nagyságát, e feltételezés szerint, főként a gazdaságok belső gazdasági tényezői szabályozzák. Az egyes kereskedelmi áramlások mértékét azonban olyan tényezők is erőteljesen befolyásolják, melyek a bilaterális kapcsolatokban jelentkeznek, mint például a távolság, vagyis a szállítási költségek és – ezeknél általában még nagyobb mértékben – a kereskedelempolitikai hatások.

A tényezőknek ebből a kettős felosztásából következik, hogy külön lehet elemezni az országok (vagy övezetek) gazdasági potenciálja által okozott *volumenhatást* (vagyis a gazdaság belső tényezői által meghatározott „exportnyomó” és „import húzó” hatást) és az egyes kereskedelmi áramlásokat szabályozó *intenzitáshatást*. A volumen- és intenzitáshatások szétválasztása oly módon történik, hogy először a *volumenhatások* figyelembevételével egy fiktív, úgynevezett *normál* áramlást számítunk ki, majd ezt összehasonlítva a tényleges áramlással, az *intenzitáshatást* mint maradványt kapjuk meg. A kereskedelemintenzitási mutatók számításának leírása a *Függelékben* található.

A kereskedelemintenzitási mutató mindazon tényezők hatását jelzi, amely két ország vagy övezet közötti kereskedelem áramlását befolyásolta egy adott időszakban, eltekintve az összes export, illetve import volumenhatásától. Ha két ország bilaterális kapcsolatait a kereskedelempolitikai intézkedések, diszkrimináció, integráció, a tradicionális kapcsolatok, a távolság stb. nem befolyásolták jelentősen, akkor a kereskedelemintenzitási mutató egy, vagy annak közelében lesz. Ha azonban ezek a tényezők jelentősen csökkentik vagy növelik a két ország (vagy övezet) közötti kereskedelem mértékét, akkor a mutató értéke egy alatt vagy afölött lesz.

A *normál* intenzitású kereskedelmi áramlás a mérésnek csak egy kiindulópontja, és ahhoz nem kapcsolódik normatív értékítélet. Az, hogy egy áramlás *normál* mértékű, csak azt jelenti, hogy nem befolyásolta kereskedelempolitikai, távolság- vagy más hasonló hatás. Figyelemmel kell lenni arra, hogy kereskedelempolitikai hatásokon nemcsak a forgalmat akadályozó eszközöket (vámok, kvóták stb.) és azok változtatását értjük, hanem például a kereskedelmet előmozdító támogatásokat (szubvenciókat, promóciós eszközöket) is, amelyek természetesen ugyancsak politikailag motiváltak lehetnek. Ezeket felül ideértjük mindazokat a közvetlen vagy közvetett politikai beavatkozásokat is, amelyek befolyásolhatják a kereskedelmi áramlások irányát vagy megoszlását.

A 6. táblázatban láthatjuk a három dél-európai ország kereskedelemintenzitási mutatóinak alakulását három övezettel: a Kelet-Európával, Nyugat-Európával és Észak-Amerikával folytatott forgalomban az 1970 és 1995 közötti időszakban, ötévenként.³ A Nyugat-Európával folytatott kereskedelem intenzitásmutatóinak alakulása az 1. ábrán is jól látható. Szembeötlő, hogy Spanyolország és Portugália esetében az EK-csatlakozást követően a nyugat-európai országokkal folytatott kereskedelem intenzitása jelentősen és tendenciaszerűen emelkedett, mégpedig úgy, hogy kivitelük intenzitása rendre meghaladta a Nyugat-Európából származó bevitelük intenzitását. A spanyol és portugál export-intenzitás mutató 1,8–2 közé emelkedett, vagyis az EU országaiba irányuló kivitel mint-

² Lásd ECE [1973], [1985], Nagy [1977], [1985], [1998a], Panic-Vacic (szerk.) [1995].

³ Az alkalmazott világkereskedelmi modell leírását és övezeti beosztását lásd Nagy [1998a]. Hosszabb időszak vizsgálatára irányuló modellünkben nem szerepel az Európai Unió, mivel az a csatlakozó országokkal fokozatosan bővült, de mint ismeretes, a nyugat-európai országok legnagyobb és gazdaságilag legjelentősebb része az EK, illetve EU tagja.

6. táblázat
A dél-európai országok kereskedelmi intenzitása

Év	Exportintenzitás			Importintenzitás		
	Kelet-Európa	Nyugat-Európa	Észak-Amerika	Kelet-Európa	Nyugat-Európa	Észak-Amerika
Spanyolország						
1970	0,460	1,221	0,921	0,208	1,075	1,080
1975	0,505	1,155	0,797	0,407	0,970	1,053
1980	0,440	1,182	0,427	0,254	1,137	0,153
1985	0,347	1,345	0,544	0,259	0,999	0,735
1990	0,176	1,573	0,362	0,115	1,405	0,592
1995	0,648	1,815	0,254	0,706	1,590	0,466
Portugália						
1970	0,146	1,213	0,606	0,088	1,409	0,414
1975	0,253	1,575	0,585	0,149	1,284	0,803
1980	0,237	1,605	0,450	0,226	1,284	0,858
1985	0,129	1,844	0,501	0,162	1,284	0,701
1990	0,071	1,796	0,314	0,032	1,628	0,311
1995	0,191	2,042	0,282	0,318	1,811	0,244
Görögország						
1970	2,016	1,395	0,487	0,580	1,401	0,354
1975	2,008	1,279	0,394	0,751	1,238	0,516
1980	2,556	1,122	0,414	1,506	1,145	0,384
1985	1,436	1,449	0,435	0,773	1,300	0,226
1990	1,631	1,494	0,347	0,476	1,883	0,335
1995	5,164	1,393	0,249	1,129	1,719	0,194

egy kétszerese volt annak, amit a két ország és az EU világkereskedelemben való részesedése alapján – tehát integrációs hatások nélkül – várni lehetett volna.

Ebben az esetben is Görögország kereskedelempolitikájának a hatása ellentétes volt a két ibériai országgal: Nyugat-Európába irányuló exportjának intenzitása átmeneti emelkedés után 1995-ben visszasüllyedt az 1970. évi szintre, vagyis alig 40 százalékkal haladta meg a *normál* exportáramlás mértékét. Importintenzitása viszont a kilencvenes években jelentősen meghaladta a nyugat-európai országokba irányuló kivitelének intenzitását.

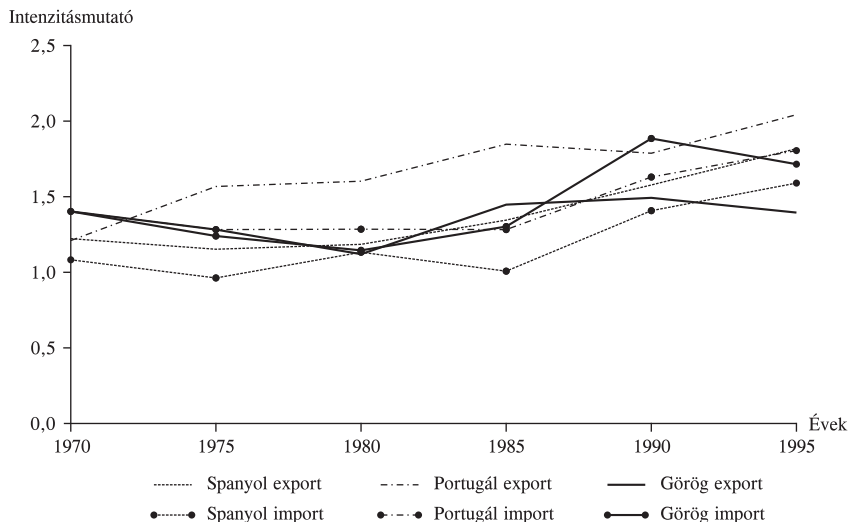
A 6. táblázatban az összehasonlítás kedvéért feltüntettük az Észak-Amerikával folytatott kereskedelem intenzitásának változásait is. Megfigyelhető az európai integráció kereskedelmátterelő hatása: mindhárom ország esetében jelentősen csökkent az Észak-Amerikával folytatott forgalom intenzitása, mégpedig a kiviteli és a behozatali oldalán egyaránt. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a forgalom értéke csökkent volna, hiszen a vizsgált 25 év alatt a forgalom folyó dollárban mérve nagyságrendileg megtízszereződött, csak arra hívja fel a figyelmet, hogy a kereskedelem nem nőtt olyan mértékben, mint a partnerek összes exportja és importja (vagyis, mint a volumenhatás). Ez az eredmény alátámasztja egyes szakértőknek azt a véleményét, hogy az integráció hatására, az EU-tagországok felé fordulásuk következtében elvesztették korábbi részesedésüket más – például az észak-amerikai – piacokon, aminek hátrányos következményei is voltak.

A két ibériai ország és a kelet-európai országok közötti kereskedelem intenzitása a kilencvenes évek előtt viszonylag alacsony volt, majd 1990 és 1995 között emelkedni kezdett. A

1. ábra

A dél-európai országok és Nyugat-Európa kereskedelmének intenzitása

portugál exportban ugyan megfigyelhető, hogy az 1974-es forradalmukat követően is volt intenzitásemelkedés, aminek azonban nem maradt tartós hatása. Görögország ebben a tekintetben is külön úton járt, amiben természetesen szerepet játszott az is, hogy a kelet-európai országok földrajzilag sokkal közelebb vannak hozzá. A Kelet-Európába irányuló görög kivitel intenzitása már a hetvenes évtizedben is viszonylag magas volt (a mutató 2 fölötti), ami a nyolcvanas években visszaesett ugyan, de 1995-re rendkívül magasra emelkedett.

Az ellenkező irányú forgalom intenzitása azonban az egész időszakban sokkal alacsonyabb maradt. Azt látjuk tehát, hogy míg – a két ibériai országgal ellentétben – Görögország az európai integrációban való részvétele ellenére sem tudta exportjának intenzitását az EU-országok piacain jelentősen növelni, ezt pótolta a kelet-európai piacokon való erős kiviteli intenzitással. Ugyanakkor Kelet-Európából nem tudta beszerezni a számára szükséges importcikkek jelentős részét, ezért nőtt meg a nyugat-európai országokból származó bevitelének intenzitása.

Érdemes megfigyelni, hogy miként alakult Spanyolország és Portugália kereskedelmének intenzitása Latin-Amerikával és Afrikával, ahol a volt gyarmataikkal privilegizált, tradicionálisan erős gazdasági kapcsolataik voltak. Ezt mutatja a 7. táblázat. Spanyolország kiviteli intenzitása mindkét földrész irányában igen erős volt a hetvenes évek elején, majd ez gyorsan a *normál* szint közelébe süllyedt. Latin-Amerikába irányuló exportintenzitása nem is változott sokat, ezzel szemben az afrikai országokba irányuló kiviteléé a nyolcvanas évek közepétől újra, jelentősen megemelkedett. Hasonlóan alakult az importjának intenzitása is, azzal a különbséggel, hogy az Afrikából származó bevitelének intenzitása még a kivitelénél is sokkal magasabb szintet ért el (2,4–3,9 közötti mutatók).

Hasonlóan alakult Portugália kereskedelmi intenzitása is a két hatalmas és nagyrészt elmaradott gazdaságú földrésszel, azzal a különbséggel, hogy egyrészt a Latin-Amerikába irányuló kivitelének intenzitása jelentősen elmaradt a *normál* szinttől, másrészt az afrikai országokból származó importintenzitása még nagyobb kilengéseket mutatott, mint Spanyolországé.

Azt a következtetést vonhatjuk le a két ibériai országnak az úgynevezett két fejlődő övezettel folytatott kereskedelmi intenzitásának vizsgálatából, hogy az európai integráció nem járt szükségszerűen együtt ezeken a piacokon jelentősebb kereskedelemelterelő ha-

7. táblázat
A dél-európai országok kereskedelmi intenzitása

Év	Exportintenzitás		Importintenzitás	
	Latin-Amerika	Afrika	Latin-Amerika	Afrika
		Spanyolország		
1970	2,190	2,001	1,708	2,277
1975	0,912	1,059	1,063	1,156
1980	1,203	1,135	1,500	0,851
1985	0,922	1,779	1,970	3,942
1990	0,816	1,743	1,153	2,364
1995	1,008	1,820	0,903	2,697
		Portugália		
1970	0,383	6,876	0,355	4,096
1975	0,288	2,184	0,709	1,872
1980	0,324	1,762	0,614	0,684
1985	0,291	1,800	1,080	10,110
1990	0,159	1,878	0,920	2,966
1995	0,328	2,029	0,703	2,621

tással, úgy ahogy ez például Észak-Amerika esetében megfigyelhető volt. Feltehető, hogy ennek okai a forgalom áruösszetételében kell keresni: Latin-Amerikából és Afrikából származó importjuk nagyrészt olyan nyersanyag jellegű termékekből áll, amelyek az EU-országokból nem szerezhetők be, másrészt exporttermékeiket és hagyományos kereskedelmi kapcsolataikat a versenytársak ezekről a piacokról nem szorították ki.

Néhány tanulság

– Az európai integrációhoz való csatlakozástól jelentős kereskedelemnövelő és növekedésgyorsító hatás várható nyitott és piacokonform gazdaságpolitika esetén. Az ország gazdasági érdekeinek rosszul értelmezett védelme (ami rendszerint a versenyképtelen nagyvállalati érdekek védelmét jelenti) viszont kihasználatlanul hagyhatja az integrációból származó előnyöket, mint azt Görögország esetében láttuk, és lelassíthatja vagy elmulaszthatja a fejlettebb országok utolérésének esélyét.

– Az EK-tagság nemcsak erőteljesen növelte a két jól alkalmazkodó ibériai ország exportlehetőségeit, de annak szerkezetét is igen előnyösen átalakította: a legdinamikusabban a gépkivitel nőtt exportjukban. Ugyanakkor az integráció nem vezetett a hagyományos exportcikkek kivitelének visszaesésére, hanem azt eredményezte, hogy azok jelentős növekedése mellett, az új, korszerűbb cikkek termelése és kivitele jelentősen túlszárnyalta őket.

– Nem következett be az, amitől sokan féltek, hogy a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek kivitele az agrárverseny következtében erőteljesen visszaesik, ellenkezőleg, mindhárom országban jelentősen nőtt például a tejtermékek, a zöldségek és gyümölcsök kivitele, ami elsősorban az Európai Unió országaiba irányult, mivel az Európai Unió agrárprotekcionista piacán jobb árakat és kedvezőbb feltételeket tudtak az exportőrök elérni, mint másutt.

– Megalapozatlannak bizonyult az a félelem, hogy a liberalizálás hatására a fejlett európai országokból származó gépbevitel elárasztja az elmaradottabb tagországokat, és elkerülhetetlenül tönkreteszi a gépiparukat és a gépkivitelüket. A gépek részesedése a spanyol és a portugál kivitelben igen nagy mértékben emelkedett, a gépforgalom mérlege

javult (vagy nem romlott), ezzel szemben Görögország nem tudott jelentős versenyképes gépipart kifejleszteni, és a kereskedelmi mérlegének romlása nagyrészt ennek köszönhető. Megfigyelhető, hogy a nyugat-európai integráción belüli ipari verseny úgyszólván minden ágazatra kiterjed, a versenyképes tevékenységek azonban nemcsak fenn tudtak maradni, de kivitelüket jelentősen bővíthették is.

– A külkereskedelem téren elért sikereket annak lehetett köszönni, hogy azoknak a termékeknek a termelését bővítették, amelyek kereslete a világpiacon viszonylag gyorsan nőtt, azokra a piacokra koncentrálták exportjukat, ahol termékeik versenyképesek voltak, vagy azzá váltak, és annak, hogy a termékeik minősége, versenyképessége és marketingje jelentősen javult. Azt is meg lehetett állapítani, hogy az EU-hoz való csatlakozásnak a strukturális átalakuláson keresztül pozitív hatása annál erősebb, minél magasabb volt az illető országnak a csatlakozás előtti vámszínvonala, és minél több kvóta korlátozta a kereskedelmét.

– A kereskedelempolitikai nyitás és az integráció eredményének tekinthető, hogy a korábbi protekcionista korszakkal szemben, az ágazatok közötti kereskedelmi specializáció csökkent, és az ágazaton belüli kereskedelem jelentősége lényegesen megnőtt. Hasonló fejlődés remélhető az újonnan csatlakozó kelet-közép-európai országok esetében is, de ez egy hosszan tartó folyamat eredménye, amely egyaránt nagymértékben függ a belső intézményi rendszer átalakulásától és a vállalatok közötti nemzetközi együttműködés akadályainak elhárításától.

– A kereskedelemintenzitási vizsgálatok feltárták, hogy az integráció nyomán alkalmazott kereskedelempolitikai eszközöknek igen erős a kereskedelemteremtő (*trade-creating*) hatása. Spanyolország és Portugália esetében az EK-csatlakozást követően a nyugat-európai országokkal folytatott kereskedelem intenzitása jelentősen és tendenciaszerűen emelkedett, mégpedig az exportintenzitása erősebben, mint az importé.

– Ez azonban azzal a következménnyel is jár, hogy egyes esetekben erősen érvényesülhet a kereskedelemterelő (*trade-diverting*) hatás, így például mindhárom ország esetében jelentősen csökkent az Észak-Amerikával folytatott forgalom intenzitása a forgalom mindkét oldalán. Ez azonban nem szükségszerű: a kelet-európai, afrikai és latin-amerikai országokkal folytatott kereskedelem esetében nem lehetett egyértelműen megfigyelni intenzitáscsökkenést. Számunkra ebből az a tanulság adódik, hogy az integráció hatására, a korábban megszerzett vagy megőrzött piaci részesedésünk – az áruösszetételtől függően – nem kell hogy lényegesen csökkenjen.

Hivatkozások

- FONTOURA, M. P. [1998]: *Padrao das Exportacoes Portuguesas: Evolucao e Perspectivas*. Megjelent: *A globalizacao e a Economia Portuguesa*. Conselho Economico e Social, Lisszabon.
- ECE [1973]: *Trade Network Projections and International Consistency Tests*. Economic bulletin for Europe, UN ECE, New York, Vol. 24, No. 2. 2.
- ECE [1985]: *The Changing Intensity of East-West Trade*. Economic bulletin for Europe, UN ECE, New York. Vol. 37.
- HAMAR JUDIT [1998]: *Az Európai Unióhoz való csatlakozás hatása Spanyolország külkereskedelmére*. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest, kézirat.
- NAGY ANDRÁS [1977]: *A világkereskedelem strukturája és jövője*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- NAGY ANDRÁS [1985]: *Changes in the Structure and Intensity of East-West Trade*. Acta Oeconomica, 359–375. o.
- NAGY ANDRÁS [1998a]: *Japán és Európa közötti kereskedelem huszonöt éve*. Külgazdaság, 7–8. sz.
- NAGY ANDRÁS [1998b]: *Az Európai Unióhoz való csatlakozás hatása Portugália külkereskedelmére*. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest, kézirat.

- PANIC, M.–VACIC, A. M. (szerk.) [1995]: Economic Integration in Europe and North America. Economic Studies, No. 5. UN ECE, Genf.
- SOMOGYI DOROTTYA [1998]: Az Európai Unióhoz való csatlakozás hatása Görögország külkereskedelmére. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest, kézirat.

Függelék

A kereskedelemintenzitási mutatók

A kereskedelemintenzitás mutatók számítása a következőképpen történik:

$$\delta_{ijk} = \frac{z_{ijk}}{z_{i,k}z_{j,k}},$$

ahol:

$$z_{ijk} = \frac{x_{ijk}}{x_{..k}}, \quad z_{i,k} = \frac{x_{i,k}}{x_{..k}}, \quad z_{j,k} = \frac{x_{.jk}}{x_{.k}} \text{ és}$$

- x : a kereskedelmi áramlások értékét,
 i : az exportáló övezetet,
 j : az importáló övezetet és
 k : az árucsoportot jelöli.

A δ koefficiens mutatja k árucsoport i övezetből j övezetbe való exportjának intenzitását oly módon, hogy összehasonlítja a tényleges áramlásnak a k árucsoport összes forgalmából való részesedését a *normál* áramlás szerinti részesedéssel. Ez utóbbit azt kell érteni, hogy egy kereskedelmi áramlás akkor *normál* mértékű, ha a részesedése az árucsoport összforgalmából megegyezik az exportáló és az importáló ország összes forgalomban való részesedésének szorzatával, vagyis $(z_{i,k}z_{j,k})$ -val.⁴

Az intenzitásmutatók korábbi időszerelemzése alapján a változások három fő típusát figyelhetjük meg:

a) a mutató alakulásának *folytatását*, ami lehetett a mutató stabilitása vagy időtrendjének folyamatossága;

b) a trend „ellaposodása”, amikor a változás mértéke időben csökken, és a mutató értéke egy bizonyos szinthez közelít;

c) a mutató korábbi szintjének vagy trendjének *megváltozása*, amikor a kereskedelem-politikai tényezők jelentősen megváltoznak (a gazdasági távolság ugyanis általában nem változik, vagy legalábbis nem hirtelen).

Az intenzitásmutatók fenti tipikus változásai mögött alapvetően kétfajta tendencia volt megfigyelhető:

1. az *intenzitásmutató egyhez közelít*, vagyis a világkereskedelem liberalizálása és globalizálódása következtében az áramlások tartanak a normál mértékű áramlások felé;

2. egyes országcsoportok *integrálódása* következtében a csoporton belüli áramlások mutatói *egynél nagyobbak*, és az azon kívüli áramlások mutatói *egynél kisebbek* lesznek.

Azt is meg lehetett figyelni, hogy minél jobban térnek el a mutatók egy bizonyos vonzási ponttól – az *1. esetben* az egytől, *2. esetben* egy feletti vagy alatti szinttől – a változások annál nagyobbak lesznek, ami megmagyarázza az előbb említett „ellaposodást”.

⁴ E tanulmány keretei között nem térhetünk ki az árucsoportok szerinti kereskedelmi intenzitásokra, csak az övezetek közötti összes forgalom intenzitásait vizsgáljuk.